HOOFDSTUK 12

HERSTEL DER ECONOMISCHE VRIJHEID?

§ 1. *Inleiding*

Ook de Tweede Wereldoorlog heeft — evenals de Eerste — diepingrijpende gevolgen gehad voor het economisch leven der volken. Opnieuw is zoveel op losse schroeven komen te staan, dat het in veel opzichten mogelijk is een nieuw begin te maken. Van deze gelegenheid moeten wij gebruik maken om ons gehele economische stelsel aan een grondige revisie te onderwerpen, waarbij wij ons alles te nutte moeten maken dat ons de ontwikkeling van de economische inzichten en de in de afgelopen dertig jaar opgedane ervaring heeft geleerd.

Bij een zo groot complex van vraagstukken gaat het er in de eerste plaats om, dat wij een overzicht over het geheel krijgen: wij moeten vooral zorgen, dat wij niet slechts de bomen, maar ook het bos zien. Voor een zodanig overzicht is het om te beginnen nodig, dat wij van een goede indeling van het vraagstukkencomplex uitgaan. Wij menen deze het beste als volgt te kunnen maken:

A. De organisatievorm van het economisch leven.
B. De na te streven evenwichtsstand en ontwikkeling op lange termijn (trendbeweging).
C. Maatregelen t.a.v. storingen (beïnvloeding van de conjunctuurbeweging).
D. De verhouding t.o.v. elkaar van de nationale volkshuishoudingen.
E. Maatregelen nodig in de overgangstijd onmiddellijk na de oorlog.

De zin van deze indeling is de volgende: de punten A—D betreffen de meer „definitieve" inrichting van het economisch leven,

zoals wij die willen bepleiten, waartegenover E de overgangsmaatregelen brengt. Van de punten A—D hebben de eerste drie (A—C) betrekking op wat zich binnen de grenzen van een land óf van elk land zal hebben te voltrekken, terwijl D de koppeling der nationale eenheden bespreekt. Van deze drie punten behelst A de organisatorische vorm, terwijl B en C de concrete maatregelen brengen, daarmee na te streven; deze laatste zijn nog onderverdeeld in wat men als maatregelen t.a.v. „long run" en „short run"-bewegingen pleegt aan te duiden.

De thans volgende hoofdstukken zijn aan een behandeling der punten A—E gewijd. Wij behandelen in dit hoofdstuk de kwestie van de organisatievorm der volkshuishouding. Zou men dit vraagstuk in de vorm ener leuze willen gieten, dan zou men het door de vraag kunnen weergeven: vrije of gebonden maatschappij? Deze vraag suggereert echter te veel, dat er slechts de keuze tussen twee uitersten zou zijn. Zoals wij nog zullen zien, is er niet één soort „gebonden volkshuishouding", doch zijn er vele gradaties. Daarom is het beter te vragen: in hoeverre vrijheid, in hoeverre gebondenheid?

§ 2. *Aan welke eisen moet een goede samenleving voldoen?*

Wanneer wij de organisatievorm onzer economische samenleving ter discussie stellen, zien wij deze geheel en al als een middel, geenszins als een doel op zichzelf. Het doel dat moet worden nagestreefd zouden wij voorlopig zeer vaag en algemeen willen formuleren als het geluk of de welvaart der mensen. En om dit doel nader te leren kennen gaan wij ons afvragen: welke componenten bevat dit geluk?

Bij de beantwoording dezer vraag moet vooropgesteld worden dat men eigenlijk niet kan spreken van „het" geluk „der" mensen. Ieder mens kent een zeker geluksgevoel, een gevoel van bevrediging dat in de eerste plaats — bij de meesten onder ons — afhangt van omstandigheden die hem persoonlijk betreffen, doch daarnaast ook van de omstandigheden, waaronder anderen leven. En terwijl de een zeer gelukkig kan zijn, kan de ander zeer ongelukkig zijn. Een verandering in de toestand kan de een gelukkiger, de ander ongelukkiger maken. Is die verandering nu bevorderlijk voor „het geluk" der mensen? Hier staan wij voor een fundamentele moeilijkheid, nl. dat de veranderingen in het geluk van twee verschillende personen

twee onvergelijkbare grootheden zijn, die men niet maar zo bij elkaar kan optellen. Letterlijk genomen bestaat er dus niet één begrip „het geluk der mensen", dat men maar tot maximale grootte moet zien te brengen, om de maatschappij te maken tot de best denkbare. Er moet eerst overeenstemming worden bereikt over de wijze waarop men — met andere woorden — de *tegenstrijdige belangen der afzonderlijke personen* tegen elkaar moet afwegen, om daaruit een richtsnoer voor de economische politiek, voor de inrichting onzer volkshuishouding af te leiden. En deze wijze is voor discussie vatbaar, is ook vatbaar voor blijvende controverse.

Aangezien men tot heden de maatschappij toch heeft doen draaien, is er steeds op de een of andere wijze een afweging dezer tegenstrijdige belangen geschied. In een dictatoriaal bestuurde maatschappij is het, om het eenvoudig te zeggen, de waardering dier verschillende belangen door den dictator, die de afweging bepaalt. In een democratie is het de waardering bij de meerderheid van een vertegenwoordigend lichaam en, via de verkiezingen, tot op zekere hoogte de waardering van de meerderheid der bevolking, die de doorslag geeft. Dit is echter alles veel te eenvoudig geformuleerd. Tal van complicerende omstandigheden spelen mee, waarover wij nog komen te spreken.

Al is het dus wellicht uitgesloten, dat een bevredigende afweging der belangen wordt gevonden, wij kunnen toch trachten een zo bevredigend mogelijke afweging te vinden. Hoe objectiever men de procedure kan maken, des te beter. Wij menen dat men er ten eerste naar moet streven om bij het nemen van een beslissing zich de situatie der twee (of meer) betrokkenen zo goed en volledig mogelijk in te denken; de veranderingen die men wil doorvoeren als het ware aangebracht denken in het eigen leven (of nog beter: in de denkbeeldige levens die men zou leiden, als men verkeerde in de situaties der betrokkenen) en vervolgens de balans op te maken. Ten tweede moet men de beslissingen baseren op de inzichten van een groot aantal tot oordelen bevoegde personen, teneinde de invloed van toevalligheden in het oordeel te vermijden.

Dit vooropgesteld over de moeilijkheid van het afwegen der belangen van de afzonderlijke mensen, gaan wij ons thans verdiepen in de *componenten van het geluk* dier afzonderlijke leden der gemeenschap.

De mens is een gecompliceerd wezen en dit brengt mede dat het menselijk geluk afhankelijk is van zeer vele factoren. In de eerste plaats is er het *bezit van materiële goederen* van de meest uiteenlopende soorten: voedingsmiddelen, kleding, behuizing, enz., zowel voor het ogenblik zelf als voor later. In plaats van de materiële goederen voor later — evenals voor bepaalde nog verder te noemen factoren — voelt men zich vaak ook bevredigd door het bezit van geld of daarmee gelijksoortige aanwijzingen op goederen, omdat men meent, daarmee zich t.z.t. die goederen te kunnen verschaffen. Zozeer is men daarvan soms doordrongen, dat men aan het geld de eigenlijke waarde toekent in plaats van aan de daarvoor te kopen goederen. Men zegt dan wel, dat de betrokken personen lijden aan de geldillusie. Deze vormt er een eerste voorbeeld van, dat de mensen soms hun eigen behoeften niet nauwkeurig kennen en zich in de schatting daarvan vergissen. Op deze eigenaardigheid komen wij nog terug.

Naast het bezit van materiële goederen is er dat van een aantal *immateriële* goederen; zeer belangrijke zijn daarbij de gezondheid, een zekere mate van veiligheid, van zekerheid t.a.v. de toekomst en van vrijheid. Tot op zekere hoogte is ook de verrichting van arbeid een immateriëel goed dat een behoefte vervult. Zoals in principe ook voor de andere goederen geldt, is er echter een bepaalde *grens waarbij de waardering in tegenzin overgaat.* Te veel van het goede is een kwaad; dit geldt evenzeer voor te veel eten als voor te veel arbeid. Het geldt ook voor de zekerheid; een volkomen zekerheid wordt niet gewenst; er moet een bepaalde mate van onzekerheid, van avontuur in het leven blijven. Zoals voor meer goederen, is de grens waarbij de positieve waardering overgaat in de negatieve, sterk verschillend voor verschillende soorten mensen; de jeugd begeert gewoonlijk minder zekerheid, meer avontuur, dan de ouderdom; ook het ene psychische type meer dan het andere.

Van de reeds genoemde immateriële goederen wordt het bezit gewaardeerd onafhankelijk van de *betrekkingen tot andere personen.* Er zijn er daarnaast die met die betrekkingen samenhangen. Zo is de neiging aanwezig om ook te willen bezitten wat anderen bezitten of om iets te begeren dat anderen niet bezitten. Vooral de eerste speelt een belangrijke rol voor een groot aantal personen en leidt tot een zekere *waardering voor een niet te grote ongelijkheid* in het lot der leden van de maatschappij. Daarnaast is er bij de meeste mensen

de behoefte aan een goede verstandhouding tot hun medemensen. Deze beide immateriële goederen kan men aanduiden als gelijkheid en „broederschap." In een tijd toen blijkbaar de materiële goederen minder in het centrum der belangstelling stonden, kon men dan ook de leus vernemen: vrijheid, gelijkheid en broederschap. In een latere tijd, toen zowel de materiële goederen sterker in het centrum stonden als ook de werkloosheid de zin van de arbeid duidelijker had gemaakt, hief men de leus aan: vrijheid, arbeid, brood.

Het verwezenlijken, of althans verhogen, van het geluk der mensen verlangt dus een op verschillende doeleinden gerichte activiteit. Daarbij gaat het erom, dat voor ieder persoonlijk onder de verschillende mogelijkheden wordt gezocht naar een zodanige combinatie der opgesomde materiële en immateriële goederen, dat een maximum aan bevrediging wordt bereikt. Zo'n combinatie moet een harmonie weten te bereiken tussen de verschillende behoeften. Wanneer b.v. te weinig vrijheid wordt genoten, zal men liever een deel der materiële goederen missen, wanneer men daarvoor een zekere vrijheid kan verkrijgen. In de geschiedenis is het herhaaldelijk voorgekómen, dat een der behoeften over het hoofd werd gezien en zich daardoor later een drang tot bevrediging der verwaarloosde behoefte ontwikkelde die zelfs tot gewelddadige wijzigingen leidde.

Het vinden van de meest harmonische combinatie van goederen wordt vaak geïllustreerd door de beantwoording van de vraag: hoe ver moet men gaan met het aanwenden van arbeid (en andere opofferingen) tot het verkrijgen van producten? De bekende formulering luidt: men moet met arbeiden zo lang doorgaan, totdat de onlust van de laatste hoeveelheid arbeid nog net opweegt tegen het nut van het daarmee verkregen product; totdat de grensonlust van de arbeid en het grensnut van het product tegen elkaar opwegen.

De voor het bereiken dezer harmonie noodzakelijke activiteit wordt nog gecompliceerd door een aantal omstandigheden die wij thans willen vermelden. Wij merkten reeds even op, dat niet alle mensen gelijk zijn en dat bij de ene de waarderingen anders liggen dan bij de andere. Dit brengt reeds de mogelijkheid van *conflicten* met zich.

Een belangrijke complicatie is voorts, zoals wij reeds opmerkten, de omstandigheid dat vele mensen in verschillende opzichten „hun

eigen geluk niet kennen". Ten eerste hebben zij vaak een *verkeerde voorstelling* van wat zij zelf eigenlijk willen. Men denke aan de onjuiste keuze van een vak, op grond van verkeerde voorstellingen van de waardering voor de soort arbeid, die zij achteraf blijken te bezitten. Men denke voorts aan de reeds genoemde geldillusie, d.w.z. dat men het bezit van geld nastreeft, zonder zich te realiseren wat de goederenwaarde daarvan is. Men denke aan de invloed van misleidende voorstellingen, zowel op politiek als op economisch gebied (overdreven reclame). Ten tweede is er vaak een te beperkte voorstelling omtrent de elementen van het eigen geluk: men is *kortzichtig*, d.w.z. bedenkt niet, dat men ook in latere maanden of jaren nog iets nodig heeft; of bedenkt niet dat er naast datgene wat men ziet, ook dingen zijn die men niet ziet — althans bij oppervlakkig waarnemen. Tegen deze verschillende vormen van verkeerde en te beperkte voorstellingen moeten vele mensen voortdurend beschermd worden — kinderen door hun ouders, volwasdenen door wijzere volwassenen of door de overheid.

Het is, bij de beoordeling van de verschillende organisatievormen der samenleving, welhaast onmogelijk om rekening te houden met alle componenten van de welvaart die in het bovenstaande zijn opgesomd. Veelal zal onze beoordeling daarom gebaseerd moeten zijn op een globale indruk van het geheel dezer componenten. Daartoe zullen wij in het volgende veelal de volgende vier aspecten der welvaart uitkiezen:

a. het reële volksinkomen (d.i. het volksinkomen uitgedrukt in goederen), zowel wat betreft zijn peil als zijn stijgingstempo;
b. de verdeling daarvan
c. de stabiliteit er van
d. de mate van vrijheid en
e. de mogelijkheid tot het ontstaan van conflicten.

In het algemeen zal men, uitgaande van de toestand die vóór de oorlog heerste, de bevrediging van de meerderheid der mensen kunnen verhogen door:

a. *Verhoging van het reële inkomen.* Dit toch betekent zowel een vermeerdering van de hoeveelheid ter beschikking staande goederen als ook van de hoeveelheid arbeid. Bij een juiste verdeling is deze laatste eerder een voordeel dan een nadeel.
b. *Gelijkmatiger verdeling* van de inkomens, voorzover deze mogelijk

is zonder de productiviteit aan te tasten. Dit toch betekent, dat men inkomensdelen kan overhevelen van hen die een zeer hoog inkomen trekken naar hen die een zeer laag inkomen trekken. Het is echter waarschijnlijk, dat daarmee de trekker van het lagere inkomen een grotere vooruitgang in bevrediging boekt dan de achteruitgang van de trekker van het hogere inkomen. Deze stelling kan men aannemelijk maken door er aan te herinneren, dat voor een en dezelfde persoon een gulden veel meer betekent wanneer hij *f*2000 verdient dan wanneer hij *f*4000 verdient. Een bewijs dat dit nu ook geldt voor twee personen waarvan de ene *f*2000 en de andere *f*4000 verdient, is hiermee wel niet geleverd; slechts een poging om, zoals wij dat hierboven noemden, de belangen van twee personen af te wegen door zich zo goed mogelijk in te leven in de omstandigheden waarin elk hunner verkeert.

Wanneer de verdeling alleen meer gelijkmatig te maken is door maatregelen die de productiviteit aantasten, komt men voor moeilijker parketten te staan, waarover geen algemene uitspraak mogelijk is.

c. *Verhoging van de stabiliteit* van het inkomen, voorzover mogelijk zonder de productiviteit aan te tasten, betekent overheveling van inkomen in tijden van voorspoed naar inkomen in tijden van tegenspoed; deze zal in het algemeen een verhoging van de totale bevrediging medebrengen.

d. Handhaving van een zekere mate van *vrijheid* en

e. *vermindering van de mogelijkheid tot conflicten* moeten eveneens geacht worden het geluk der mensheid te verhogen. Na de jaren die achter ons liggen behoeft dit voor de meesten onder ons geen betoog meer. Voor een aantal avontuurlijke geesten onder de jonge, onverantwoordelijke leden van de samenleving en voor een bepaald psychisch type spreekt dit misschien iets minder vanzelf. Voor hen moet een vorm van activiteit worden gevonden die deze behoeften bevredigt op een wijze waardoor de grote meerderheid der bevolking daarvan geen schade, liefst voordeel, ondervindt. Hier komen wij echter reeds half op pedagogisch terrein.

§ 3. *Het vrije economische stelsel en zijn alternatieven*

Tussen welke vormen van economische organisatie kunnen wij

kiezen om het doel der menselijke welvaart zo goed mogelijk te bereiken? Het stelsel dat in de negentiende en het begin der twintigste eeuw bijzondere resultaten heeft afgeworpen — al is het nooit in volle zuiverheid toegepast — is dat van de *economische vrijheid.* Daartegenover zijn een aantal afwijkende stelsels toegepast of verdedigd; waarbij de vrijheid min of meer aan banden werd gelegd, nu eens in het ene, dan weer in het andere of in meer dan een opzicht. Daar het vrije economische stelsel naar algemeen inzicht op zijn minst in een bepaald tijdvak grote resultaten heeft te zien gegeven, willen wij dit als uitgangspunt kiezen en allereerst beschrijven; vervolgens willen wij bespreken, in welke opzichten van de economische vrijheid kan worden afgeweken. In latere paragrafen willen wij trachten vast te stellen, welke dezer afwijkingen als heilzaam kunnen worden beschouwd.

Het vrije economische stelsel vertoont de volgende kenmerken:

1. Particulier eigendom van zowel de persoonlijke verbruiksvoorraad als de productiemiddelen.
2. Vrije concurrentie op vrijwel alle markten; d.w.z. dat ieder der kopers en verkopers de prijs op de markt als een door hem niet te beïnvloeden grootheid beschouwt en geheel vrij is in de hoeveelheid van zijn aanbod en zijn vraag. Vrijheid van het aanbod van arbeid — d.w.z. vrije beroepskeuze; vrijheid om al of niet te werken. Vrijheid van het aanbod van kapitaal en van grond. Vrijheid van vraag naar deze productiefactoren en het technisch daaruit volgend aanbod van producten, d.w.z. vrijheid van onderneming; tenslotte vrije besteding door de consumenten van hun inkomen.
3. Vrijheid in het bijzonder van de handel op het buitenland, d.w.z. behalve het reeds genoemde vrije aanbod van goederen en diensten en de dienovereenkomstige vrije vraag, ook vrijheid om de ene valuta in de andere om te zetten.
4. In één opzicht echter, wat deze laatste omzettingen betreft, gebondenheid, nl. een vaste prijs van het goud, door doelbewuste interventie van de overheid tot stand gekomen!
5. Een zeer geringe omvang van de staatshuishouding in vergelijking tot de volkshuishouding.

Op allerlei, ten dele uiteenlopende, wijzen kan men zich afwijkin-

gen indenken van dit vrije economische stelsel. Wij willen de belangrijkste opsommen in de volgorde van de hierboven genoemde vijf punten.

1. Tegenover particuliere eigendom kan men zich denken *staats- of gemeente-eigendom.* Voor wat de verbruiksvoorraden betreft, wordt deze zelden geheel en al verdedigd; zelfs het communisme en de oorlogshuishouding, die hierin het verste gaan, laten een belangrijk deel van de verbruiksgoederenvoorraad in het bezit van de particulieren. T.a.v. de productiemiddelen bepleiten zowel communisten als socialisten staatseigendom, althans voor wat de voornaamste takken van bedrijf betreft. Er is hier echter geenszins de tegenstelling „alles of niets"; men kan zich vele *tussenvormen* denken. Zo is in ons land, dat overigens geen socialistisch beheerd land is, een vrij groot aantal bedrijven van de energieverzorging en het verkeer in handen van overheidslichamen. Bovendien kan men zich denken — en ook hiervan zijn er hier te lande veel voorbeelden — dat de overheid tezamen met bepaalde particulieren een onderneming bezit (gemengde bedrijven).
2. De vrije concurrentie kan zowel worden opgeheven door
   a. de vorming van *monopolies* of gedeeltelijke aaneensluitingen van verkopers of kopers als door b. *interventie* van de overheid. Deze interventie kan uiteenlopende vormen aannemen. We kunnen hier onderscheid maken tussen beïnvloeding en rechtstreekse *regeling*. De eerste kan plaats hebben door heffingen, belastingen e.d. en ook door de plaatsing van overheidsopdrachten, eventueel het concurrerend optreden door de overheid. Zij eist in het algemeen een bescheidener apparaat dan de *regeling*, waarbij de overheid de prijzen of de hoeveelheden rechtstreeks vaststelt. Al naar de omstandigheden kunnen minimum- of maximumprijzen worden vastgesteld of ook wel eenvoudig prijzen worden vastgesteld; een fijner instrument is het vaststellen van een schema voor de prijscalculatie. De voorschriften omtrent de hoeveelheden kunnen de vorm aannemen van verboden van verhandeling van bepaalde goederen; of van vaststelling van andere hoeveelheden dan in vrij verkeer zouden worden omgezet. Dit kan zowel geschieden voor de producten die worden voortgebracht als voor de wijze waarop deze producten worden voort-

gebracht — d.w.z. de hoeveelheden der productiefactoren die gebruikt worden. Verder kan men zich ieder dezer maatregelen genomen denken voor een deel der markten of voor alle voor het ene deel zowel als voor het andere.

Een bijzonder geval van monopolievorming, dat tevens als interventie kan worden beschreven, is aanwezig, wanneer de overheid de productie geheel in handen neemt.

3. Overeenkomstige alternatieven tot de vrije handel tussen de naties zijn hier mogelijk. Ook deze kan worden *beïnvloed* door tarieven of premies e.d. of *geregeld* door contingenteringen, waaronder verboden.
4. Tegenover het stelsel van de vrije valutahandel met vaste prijzen staat de contingentering en andere regeling van deze handel; doch hier kan men zich eveneens een *uitbreiding* van de vrijheid voorstellen, nl. door invoering van de zgn. *zwevende valuta*. Deze laat de prijs van de ene valuta in de andere en somtijds ook de goudprijs door vraag en aanbod tot stand komen.
5. Zowel de beïnvloeding als de regeling van grotere delen van de volkshuishouding brengen mede, dat de staatshuishouding uitgebreid wordt en in vergelijking tot de volkshuishouding niet langer kan worden beschouwd als klein. Neemt de regeling de bijzondere vorm aan van staatseigendom van een groot deel der productiemiddelen, dan spreekt dit vanzelf.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de vrije volkshuishouding op vele wijzen kan overgaan in een op minder of meer plaatsen *gebonden stelsel*. Daarbij zijn allerlei combinaties mogelijk, zij het niet alle denkbare. In een volslagen oorlogshuishouding of een volslagen communistische samenleving zal een maximum van gebondenheid voorkomen, doordat het merendeel der economische handelingen door de overheid geregeld wordt, terwijl bij het laatstgenoemde stelsel ook de productiemiddelen eigendom van de overheid zijn. In een socialistische maatschappij stelt men zich voor dat weliswaar de vraag naar arbeid, grond en kapitaal en het aanbod van grond, kapitaal en producten ten dele door de overheid worden uitgeoefend en dus „gebonden" zijn, doch men wil de vraag naar producten (de besteding van het inkomen) vrijlaten, evenals het aanbod van arbeid (hier hoogstens een beïnvloeding toepassen door tarieven

e.d.). Bij de fascistische stelsels werd — voor vredestijd — gewoonlijk eerder gedacht aan een beïnvloeding der meeste markten, terwijl de buitenlandse handel aan een staffere regeling werd onderworpen. Bij de geleidelijke overgang tot de oorlogseconomie werd de beïnvloeding echter meer en meer door een regeling vervangen en werd de gebondenheid zeer vergroot. Een combinatie onder de denkbare, die wel niet spoedig tot verwezenlijking zal komen, is een waarbij de buitenlandse handel vrij, doch de binnenlandse op de een of andere wijze gebonden zou zijn; of een waarbij de productie vrij, doch de consumptie gebonden zou zijn (al doet de distributie in de Eerste Wereldoorlog hieraan in sommige opzichten denken).

§ 4. *De historische ontwikkeling*

De ontwikkeling gedurende de negentiende en de twintigste eeuw heeft, vanaf ongeveer het midden der negentiende eeuw, een toenemende „binding" van het economische leven te zien gegeven. Was men omstreeks 1850 er van overtuigd, dat de vrije volkshuishouding grote voordelen bood, zoals een volle bezetting van het productie-apparaat en het arbeidersleger, een snelle en juiste aanpassing aan de veranderende mogelijkheden, met maximale productiviteit, allengs kwam er kritiek, vooral van de zijde der arbeidersbeweging. Deze kritiek richtte zich vooreerst op de *ongelijke inkomensverdeling* („uitbuiting") en later ook op het verschijnsel der *crises*, die een vrij regelmatig terugkerende tijdelijke onderbreking van de productie brachten, en op verschillende vormen van *verspilling*, die het gevolg zijn van de „anarchistische productie." De critici betoogden, dat het beter zou zijn dat de productiemiddelen in handen van de gemeenschap zouden zijn („socialisatie"). Daardoor zouden zich in de eerste plaats niet meer zulke hoge vermogens ophopen in de handen van de bezitters der productiemiddelen, in het bijzonder ook wanneer de vererving daardoor tot verbruiksgoederen zou beperkt blijven. De overheid zou bovendien in staat zijn om van één centraal punt uit de productie te regelen en daardoor zowel de crisis als de verspilling te vermijden. Over de details van een dergelijke planhuishouding weigerde men in de aanvang bijzonderheden mede te delen („geen keukenrecepten voor de toekomst"); men interesseerde zich voor die zijde minder en meende bovendien dat dit alles wel van nature zou groeien. Men

wees in het bijzonder op bepaalde ontwikkelingstendenties die, zoals werd aangenomen, zouden leiden tot een toenemende monopolisering der productie. De overheid zou op het laatst de sterk vertruste en daarom reeds zeer goed georganiseerde productie slechts behoeven te onteigenen, om het doel te bereiken.

De voorstanders der vrije productie wezen op twee bezwaren die h.i. van groot belang zouden zijn, nl. de afneming, zowel bij leidende als ondergeschikte figuren, van de arbeidslust, door het wegvallen van het persoonlijk belang bij een hoge prestatie en de moeilijkheid dat in een volkomen gecentraliseerde productie geen juiste prijsvorming meer mogelijk zou zijn. Dit laatste als gevolg van de omstandigheid, dat op vele markten niet meer van elkaar onafhankelijke concurrerende partijen zouden optreden, doch slechts vertegenwoordigers van een en hetzelfde lichaam, de staat, dat met zichzelf niet in concurrentie behoeft te treden.

In deze vroegere discussies over de voor- en nadelen van de vrije economie stond het probleem van de prijs*zetting* minder op de voorgrond dan later het geval zou zijn.

Geheel vrij is de volkshuishouding echter misschien nooit en zeker niet in de meeste landen geweest. Er waren belangrijke afwijkingen van de vrijheid in de vorm van in- en uitvoerrechten; allengs kwamen er andere bij in de vorm van kartelafspraken, van vakverenigingspolitiek, van sociale wetten en van met overheidssteun doorgevoerde valorisaties.

Een krachtige impuls kreeg de tendentie tot overheidsingrijpen, zoals reeds uiteengezet werd, door de Eerste Wereldoorlog. Deze bracht een ongekende schaarste, waardoor het mechanisme der vrije prijsvorming leidde tot sociaal onhoudbare toestanden. Als nl. de schaarste zeer groot is, is de genezende werking die anders van het stelsel van vrije prijsvorming uitgaat, niet meer doelmatig. Zij leidt tot zeer hoge prijzen, doch deze kunnen de productie toch niet voldoende stimuleren, terwijl zij tevens tot gevolg hebben dat de trekkers van hoge inkomens de nog aanwezige productie wegkopen en niet voldoende overlaten voor hen die lage inkomens hebben. Een krachtig ingrijpen van de overheid is hier het enige hulpmiddel: zowel de prijzen als de door ieder geconsumeerde hoeveelheden der verschillende goederen moesten aan banden worden gelegd en daarmee was het probleem der prijszetting ineens in het

centrum der belangstelling geplaatst. Betrof het hier het beletten van een te sterke prijsstijging, in de grote depressie van 1929 kwam de prijszetting andermaal naar voren, toen het er om ging, een al te sterke prijsdaling te beletten. In het algemeen ontwikkelde zich het economisch leven na de Eerste Wereldoorlog voorts zo ongelijkmatig, dat er een sterk verhoogde belangstelling kwam voor de vraag, hoe de conjunctuurschommelingen konden worden voorkomen. Daarbij kwam de vraag van de eigendom der productiemiddelen wat meer op de achtergrond te staan. Meer dan bij de vooroorlogsproblemen kwamen de gemeenschappelijke belangen van arbeid en kapitaal naar voren. De productiviteit van de arbeid was zodanig gestegen, dat wellicht een redelijke behoeftenvoorziening voor allen mogelijk zou zijn, wanneer maar het apparaat ten volle kon worden gebruikt. En dat was het wat niet scheen te gelukken.

Dezelfde bewogen economische ontwikkeling leidde tot allerlei afweermaatregelen ten behoeve van in het bijzonder getroffen groepen: bescherming van de landbouwbevolking, van werklozen, van het ene land tegen de handels- en de valutapolitiek van het andere, waardoor een wirwar van allerlei maatregelen op economisch gebied ontstond. Tenslotte was het niet goed meer mogelijk, na te gaan of nu de vrije prijsvorming de schuld van de vele moeilijkheden droeg, dan wel het feit van de interventie der verschillende staten. Beide opinies konden dan ook met klemmende argumenten worden verdedigd. Het is dus zeer goed mogelijk, dat men in het beperken der vrijheid reeds te ver of in de verkeerde richting was gegaan. Dit inzicht leidde er toe, dat naast de betrekkelijk ingrijpende maatregelen ter regeling van het economisch leven, die zowel in oorlogstijd als in crisistijd waren toegepast, maatregelen van minder ingrijpende aard werden gepropageerd, waarvan men meende dat ze wellicht effectiever konden zijn. Deze maatregelen zouden als voordeel kunnen hebben dat zij op goed gekozen („strategische") punten zouden aangrijpen en daardoor in uitwerking toch belangrijk zouden kunnen zijn. Zij hadden veelal betrekking op de financiële sfeer van het economisch leven. De economische wetenschap trachtte om door een nauwkeurige analyse van de reacties der volkshuishouding op allerlei uitwendige veranderingen tot een beredeneerde keuze te geraken. En het is hiervan dat wij

in het volgende een proeve willen geven, zij het in grove lijnen en in sommige opzichten wellicht maar voorlopig.

Alvorens hiermee te beginnen, willen wij nog een ogenblik bij de vraag stilstaan die vroeger zoveel pennen in beweging heeft gebracht, nl. de vraag of niet onvermijdelijk de wereld zich beweegt in een bepaalde richting en het ijdel zou zijn deze ontwikkeling in een andere te willen sturen op grond van eigen preferentie. Men heeft nogal eens betoogd, dat er een voortdurende tendentie is tot concentratie der ondernemingen in een steeds kleiner wordend aantal steeds grotere en voorts, dat er een voortdurende tendentie bestaat tot het vormen van trusts en kartels. De oorzaak van dit laatste zou zijn, dat de vaste kosten der productie steeds belangrijker worden in verhouding tot de variabele (d.w.z. de kosten die afhangen van de mate van bezetting van het bedrijf). Daardoor worden toch in de telkens terugkerende depressies de verliezen dezer ondernemingen steeds groter en er is slechts één middel om zich daartegen te verzetten: de aaneensluiting tot monopolistische groepen, die een inzakken van de prijs beneden de kosten kunnen beletten.

Bezien wij elk dezer argumenten nader. De neiging tot concentratie der productie in steeds grotere ondernemingen is inderdaad aanwezig bij de niet-landbouwbedrijven. Doch het tempo is slechts zeer matig[1] en er blijven belangrijke takken waarin het kleinbedrijf overheerst. Wat voorts de toeneming der vaste t.o.v. de variabele kosten betreft, het is niet gemakkelijk om deze met statistische gegevens aan te tonen; eerder krijgt men daaruit de indruk van het tegendeel. Tegenover het onbetwistbare feit dat de productie in steeds sterkere mate „kapitaalintensief" wordt (per arbeider meer kapitaal gebruikt wordt), staat dat de beloning van de arbeid in het algemeen stijgend, die van het kapitaal dalend is, in overeenstemming met de relatieve zeldzaamheid dezer twee factoren. Bovendien is er de neiging van de bedrijfsleiding om, minder dan

[1] Wanneer wij enige jaren van goede economische activiteit met elkaar vergelijken, vinden wij de volgende cijfers voor het percentage der arbeiders (in industrie, handel en verkeer in Nederland) werkzaam in het grootbedrijf (d.w.z. in ondernemingen met meer dan 50 typearbeiders):

1905	1915	1930	1939
50,7	58,6	56,5	59,0

De aanvankelijke stijging is dus vrijwel tot staan gekomen.

vroeger, in depressietijden personeel in dienst te houden uit sociale overwegingen. Het schijnt dat deze tegenwerkende krachten minstens zo sterk zijn als de krachten die tot een stijging der vaste kosten leiden[1]. Wanneer er nu bovendien aanleiding is om te geloven — en wij menen dat deze er is — dat de depressies in den vervolge niet meer de diepte van die van 1932 zullen hebben, dan is er van de argumenten tot het verder versterken der monopolistische combinaties niet veel overgebleven.

Robbins[2] wijst er bovendien op, dat zeer vele der bestaande monopolies hun bestaan danken aan de handelspolitiek van bepaalde regeringen en zonder deze door de internationale concurrentie onmogelijk zouden zijn geworden.

Daarom komt het ons voor, dat van een noodzakelijke ontwikkeling der maatschappij in de richting van een steeds verder gemonopoliseerde productie niet kan worden gesproken.

§ 5. *In hoeverre vrijheid? Het evenwichtspeil der productie*

Trachten wij thans, voorzover mogelijk, vast te stellen, op grond van een nadere analyse en van de ervaringsfeiten, welke afwijkingen van het vrije economische stelsel gunstig en welke ongunstig werken. Gunstig en ongunstig in de zin van het beter of minder goed voldoen aan de eisen te stellen aan de volkshuishouding, zoals wij die hebben geschetst in §2. Daartoe beschouwen wij achtereenvolgens een aantal dezer afwijkingen — zoals die in §3 zijn opgesomd — en trachten hun gevolgen voor de functionering der economische organisatie vast te stellen. Deze analyse kan niet geheel worden gebaseerd op onaanvechtbare wetenschappelijke methoden; zoals nog blijken zal, zijn daartoe op bepaalde momenten subjectieve inzichten onvermijdelijk of gissingen nodig. Dit ligt aan de aard dezer vraagstukken.

Wij houden ons in onze analyse eerst bezig met het evenwichtspeil der volkshuishouding; daarna beschouwen wij de bewegingen die zij om dit evenwichtspeil heen vertoont. Voor de overzichtelijkheid hebben wij de verschillende denkbare variaties aldus gerang-

[1] Men zie voor een uitvoerige statistische studie over dit vraagstuk: P. J. Verdoorn, De verstarring der productiekosten, Haarlem 1943 (Nederl. Econ. Instituut, No. 33).

[2] L. Robbins, The „Inevitability" of Monopoly, in The Economic Basis of Class Conflict and Other Essays in Political Economy, Londen 1939, blz. 45.

schikt, dat wij eerst degene beschouwen die naar ons inzicht geen verbetering zouden brengen en daarna degene van welke dat wel het geval is.

(1) Naar ons inzicht is, voor belangrijke onderdelen van het bedrijfsleven, de *particuliere eigendom der productiemiddelen* te prefereren boven staatseigendom, beheerd op ambtelijke wijze, omdat de eerste een grotere waarborg biedt voor de zorgvuldige behandeling dier productiemiddelen. De ervaring heeft in het algemeen geleerd, dat de particuliere bezitter meer energie aanwendt om zijn ondergeschikten tot een zorgvuldige behandeling zijner eigendommen te brengen dan hij wiens belang bij die goederen in mindere mate is betrokken. Dit betekent de mogelijkheid tot een zuiniger beheer, zonder dat het behoeft te betekenen een beheer ten koste van het reële loon der ondergeschikten. Bovendien is gebleken dat men aan de eigenlijke misbruiken van het „kapitalisme" een eind kan maken zonder de particuliere eigendom op te heffen. Het handhaven hiervan kan daarom, mits op de juiste wijze door andere maatregelen aangevuld, bijdragen tot een verhoogd reëel inkomen en behoeft, zoals wij verder zullen zien, een gelijkmatiger verdeling niet in de weg te staan. Om misverstand te voorkomen, wijzen wij er echter op, dat staatseigendom ook op andere wijze kan worden beheerd, op minder ambtelijke wijze, waardoor de gestie van een particulier bedrijf meer benaderd wordt. Zodanige bedrijven kunnen met particuliere vrijwel op één lijn gesteld worden. De uitbreiding van zodanige „overheidseigendom onder particulier beheer" kan nuttig zijn als belegging van uit de successie-rechten verkregen middelen.

Er zijn bovendien enkele andere redenen waarom het gewenst is, dat bepaalde bedrijven of diensten zich in handen van de overheid bevinden of althans in hun gestie door de overheid kunnen worden beïnvloed. Zulke redenen kunnen zijn militaire of geestelijke belangen of het feit dat een bepaalde dienst of bedrijf het best monopolistisch kan worden uitgeoefend; het kunnen ook overwegingen van conjunctuurpolitieke aard zijn, d.w.z. het belang bij een zo stabiel mogelijke productie.

(2) Eveneens menen wij dat een zekere vrijheid in de *ondernemersactiviteit* tot een hogere productiviteit der afzonderlijke ondernemingen zal leiden dan een *integrale* planhuishouding, d.w.z. een planhuishouding waarin aan de afzonderlijke ondernemingen tot in

details worden voorgeschreven de omvang der productie, de methode van produceren en de prijzen waartegen moet worden verkocht. In een zodanige planhuishouding is niet de soepelheid te betrachten die de vrije activiteit mogelijk maakt, in het bijzonder wat betreft de aanpassing aan nieuwe mogelijkheden, aan fluctuaties in de afzet e.d. Dit is vooral het gevolg van de omstandigheid, dat het voor centrale ambtelijke instanties moeilijk is om op alle details even deskundig te zijn als de onmiddellijk bij de productie betrokkenen, vooral wanneer het gaat om het grootbedrijf. Men zal hier dan ook moeten streven naar een samenwerking met, niet alleen maar dirigeren van, de producenten.

(3) De toestand van de vrije concurrentie is voorts in zoverre te verkiezen boven die van *monopolie*, dat de inkrimping der productie die het gevolg is van het laatste, schade beduidt voor de behoeftenvoorziening der volksgemeenschap. Er worden nl. minder goederen aangeboden dan overeenkomt met de goede stelregel: de omvang der productie moet zodanig zijn, dat het grensnut (de nuttigheid der laatste eenheid) gelijk is aan het grensnut der daarvoor opgeofferde productiefactoren.

(4) Ook is de vrije volkshuishouding in het voordeel tegenover een groot aantal andere gevallen van *interventie*. Zou men deze laatste moeten samenvatten, dan zou men misschien willen zeggen: tegenover alle gevallen van verkeerde interventie, doch daarbij zou men òf de definitie van „verkeerde interventie" schuldig blijven òf in een kringetje ronddraaien. Wij willen daarom hier volstaan met het geven van enkele voorbeelden. Accijnzen die volkomen willekeurig gekozen goederen treffen, protectie van industrietakken, welker belangen toevallig goed behartigd worden door regeringen of parlementen, belastingen alleen gekozen wegens hun lage perceptiekosten — ziedaar enige voorbeelden van beïnvloeding van het economisch leven, die tot een toestand leiden die minder bevredigend te achten is dan die van onbeïnvloede vrije concurrentie: zij verstoren de harmonie tussen de bedrijfstakken. Deze conclusie geldt echter alleen, mits in beide gevallen vaststa, dat volledige bezetting van alle productieve krachten plaats heeft. Zodra een dezer soorten van interventie in een concreet geval zou meebrengen, dat er een grotere totale activiteit heerst dan zonder die interventie, ligt de zaak anders en kan men geen oordeel a priori vellen.

(5) Tenslotte is een voordeel van de vrije concurrentie boven vele vormen van meer gebonden voortbrenging het feit dat zij meer *objectieve normen* geeft voor de handelwijze der subjecten en daarom in velerlei opzicht minder aanleiding biedt tot conflicten. Daarmee wordt ook een behoefte der samenleving vervuld, een behoefte van welker betekenis wij thans wellicht meer doordrongen zijn dan vroeger.

Tegenover deze vijf gevallen waarin de vrije volkshuishouding het o.i. wint van de telkens voorgestelde afwijking daarvan, staan er enige andere waarbij het omgekeerde het geval is.

(1) Interventie met het doel om, door *sociale wetgeving* en *inkomstenbelasting*, de inkomensverdeling meer gelijkmatig te maken, kan tot een toestand leiden die beter is dan de onder ongestoorde vrije inkomensvorming heersende. Wanneer bedoelde vormen van interventie binnen zekere grenzen blijven, is het nl. mogelijk om, zonder de productiviteit te schaden, de verdeling van de geproduceerde goederen gelijkmatiger te maken. Door sociale wetgeving en inkomstenbelasting wordt in het algemeen gesproken inkomen overgeheveld van personen met een hoger inkomen naar personen met een lager inkomen. Wanneer de premie- en belastingbedragen binnen zekere grenzen blijven, wordt de prikkel van de activiteit van hen die ondernemersinkomen trekken niet veel verkleind. Aan de andere kant wordt de materiële toestand der loontrekkers verbeterd, hetgeen waarschijnlijk tot een iets verhoogde productiviteit leidt. Het is waarschijnlijk dat daardoor de productiviteit over het geheel weinig verandering ondergaat. De hoeveelheid goederen waarover de ondernemers beschikken, wordt met hetzelfde quantum verminderd als waarmee de goederenhoeveelheid vermeerderd wordt, waarover de loontrekkers beschikken. Daar de laatste in het algemeen een lager inkomen hebben, betekent voor hen naar alle waarschijnlijkheid deze vermeerdering meer dan de overeenkomstige vermindering voor de ondernemers. Tevens is het waarschijnlijk, dat door deze vormen van interventie de conflictmogelijkheden worden verminderd.

De vraag kan — met recht — worden gesteld, waar dan de grenzen liggen waarvan hierboven sprake was. Hierop zouden alleen nadere metingen een antwoord kunnen geven; zolang daarover nog slechts sporadisch empirisch materiaal ter beschikking is

gekomen, kan men het antwoord ook slechts tastenderwijs geven.
(2) Een vrij krasse interventie is gerechtvaardigd in *oorlogs- en crisistijd*, d.w.z. in tijden waarin de schaarste of de schijnbare overvloed aan bepaalde goederen grote afmetingen aannemen. Zoals wij reeds uiteenzetten, verliest het vrije prijsmechanisme dan enige van zijn doelmatige werkingen en nemen de bezwaren, verbonden aan de ongelijke inkomensverdeling, bijzonder grote afmetingen aan. In zulke gevallen is het zelfs niet voldoende, naar alle waarschijnlijkheid, om door inkomstenbelasting en andere indirecte maatregelen het nodige correctief te verschaffen, doch moet er langs meer directe weg voor gezorgd worden, dat iedereen van de noodzakelijke levensmiddelen een vaste hoeveelheid krijgt.
(3) De werking van het vrije economische stelsel kan voorts verbeterd worden op tal van detailpunten door een zekere mate van geregeld overleg tussen bedrijfsgenoten van eenzelfde branche of van verwante branches, zoals dat mogelijk wordt door verschillende vormen van *bedrijfsorganisatie*. Door zodanig overleg kan in velerlei opzicht een zekere uniformiteit verkregen worden — in technische, in sociale en in bedrijfseconomische aangelegenheden — die op generlei wijze de activiteit behoeft te remmen en in andere opzichten allerlei voordelen brengt: door normalisatie van halffabrikaten wordt de productie daarvan goedkoper, door normalisatie van arbeidsvoorwaarden worden sociale wrijvingen voorkomen; door normalisatie van boekhouding wordt de vergelijkbaarheid van bedrijfscijfers en daarmee de lering verhoogd die daaruit te trekken valt.

Door bedrijfsorganisatie kan ook een doelmatiger verdeling van productie en afzet bereikt worden, wanneer de capaciteit van een bedrijfstak groter is dan de vraag naar zijn producten. Op deze en andere wijzen kan de productiviteit van de bedrijfstak worden vermeerderd, in het belang van de algemene welvaart, mits gewaakt wordt tegen het afzakken naar ongemotiveerde bescherming der producenten en monopolievorming.
(4) De mogelijkheid is verder aanwezig dat de *impuls tot de oprichting van nieuwe bedrijven* onder een vrij economisch stelsel te gering wordt, wanneer daartoe niet vrij krachtige aanleidingen van buiten medewerken. Deze aanleidingen kunnen zijn van technische aard — wanneer de steeds voortschrijdende technische ontwikkeling telkens

nieuwe winstkansen doet opduiken voor wie de allernieuwste methoden toepast — en zij kunnen ook geboden worden door de zgn. ontsluiting van nieuwe natuurrijkdommen, wanneer daardoor goedkopere productie van grondstoffen mogelijk wordt. Deze beide factoren hebben in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw sterk gewerkt. Zowel de technische ontwikkeling was krachtig, alsook de openlegging van rijke grondstoffengebieden; in het bijzonder van de Verenigde Staten. Beide factoren werkten als smeerolie voor het economische mechanisme. Het is denkbaar dat bij hun afwezigheid het volume der nieuwe investeringen zodanig zou afnemen, dat niet voor alle spaargelden emplooi zou worden gevonden. Deze verklaring is wel gesuggereerd voor de depressieve toestand, waarin een groot deel van de wereld zich na de Eerste Wereldoorlog heeft bevonden. Hier zou een zekere stimulering van nieuwe investeringen door de overheid nodig kunnen zijn ter vervanging van de „smeerolie," waardoor een grotere productiviteit van de volkshuishouding wordt verkregen.

(5) Ook om redenen van conjunctuurpolitiek, d.w.z. van stabilisatie van de productie, is het gewenst dat de overheid direct of indirect invloed kan uitoefenen op de gestie van een belangrijk deel der volkshuishouding. Dit behoeft niet juist te betekenen dat een groot deel der bedrijven zich in overheidshanden moet bevinden. Het kan ook zijn, dat deze invloed bestaat door subsidies (onderwijs, industrialisatie, woningbouw, werkverruimingsobjecten) of door opdrachten.

(6) Afgezien van hierboven genoemde afwijkingen van de vrije volkshuishouding die een min of meer algemeen karakter hebben, zijn er afwijkingen voor afzonderlijke bedrijfstakken die o.i. een verbetering betekenen in vergelijking tot het vrije stelsel. Deze vinden hun rechtvaardiging in de bijzondere omstandigheden waarin zich afzonderlijke bedrijfstakken kunnen bevinden. Wij zullen deze hierna bespreken. (§§7 en 8).

§ 6. *Het bewegingsbeeld der productie*

Nadat wij aldus hebben vastgesteld, in welke opzichten een afwijking van het stelsel der vrije volkshuishouding o.i. gunstig werkt op het *evenwichtspeil* van de behoeftenbevrediging, gaan wij thans zien, in welke opzichten het *bewegingsbeeld* der volkshuishouding

gunstig kan worden beïnvloed. Bij dit bewegingsbeeld denken wij aan de bewegingen op betrekkelijk korte termijn, vooral de conjunctuurbewegingen; bewegingen dus die zich in de loop van enige jaren afspelen. De aard van deze bewegingen is in hoofdzaak deze: het zijn fluctuaties veroorzaakt door toevallige storingen, die voor de ontwikkeling op langere termijn geen bepaald nut hebben. Zulke toevallige storingen zijn b.v. schommelingen in de oogstopbrengsten, gevolgen van oorlogen of maatregelen van economische politiek die te plotseling zijn genomen of gevolgen van overdreven speculatieve verwachtingen. De na dergelijke storingen optredende fluctuaties hebben de functie, het evenwicht te hervinden. Zij vervullen deze functie het beste, d.w.z. dragen het best bij tot stabilisatie der activiteit, wanneer zij zo spoedig mogelijk tot dat evenwicht terugleiden. De eigenaardigheden dezer fluctuaties hangen af van de vertra-

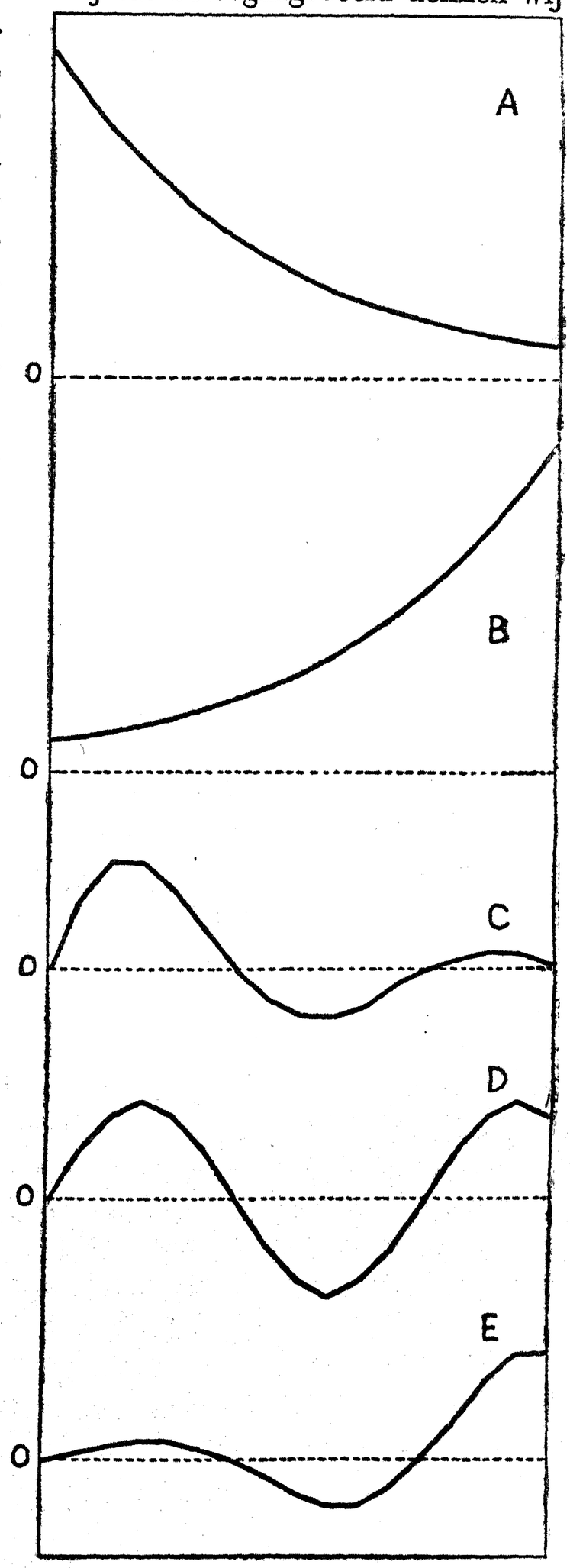

Fig. 10. Verschillende typen van economische bewegingen

A en B: Eenzijdige bewegingen. A naar een evenwicht toe, B van een evenwicht af gerichte beweging. C, D en E: Schommelende bewegingen. C gedempt, D zuiver periodiek, E anti-gedempt

gingen in de reacties der mensen en ondernemingen en van de intensiteit dezer reacties.[1]

Men heeft wel eens betoogd, dat de grootst mogelijke „*soepelheid*" hier het best zou zijn. „Soepelheid" is geen officiële term, doch zij bedoelt waarschijnlijk de vereniging van twee elementen aan te duiden, t.w.

a. snelle reactie — dus een geringe vertraging en

b. intensieve reactie. Nu staat het van te voren geenszins vast, dat door deze twee elementen steeds een zo gedempt mogelijke beweging wordt verkregen. Het kan zeer goed voorkomen, dat door intensieve reacties bewegingen worden ontketend die in plaats van zo snel mogelijk naar het evenwicht terug te voeren, daardoorheen schieten en schommelingen van toenemende intensiteit doen ontstaan.

Er bestaan verschillende soorten van bewegingen, waarvan fig. 10 een overzicht geeft. De bewegingen A en B zijn eenzijdige; A is naar het evenwicht toe, B daarvanaf gericht. Wanneer B optreedt, is het evenwicht eigenlijk geen bruikbaar evenwicht: het is labiel. De overige bewegingen zijn schommelende bewegingen; deze kunnen gedempt (C) of ongedempt (D) zijn, dan wel anti-demping vertonen (E). De bewegingen die een spoedig herstel van het evenwicht brengen zijn dus A en C; ondoelmatig zijn de bewegingen B, D en E.

De bewegingen die de vrije volkshuishouding in haar geheel te zien geeft na het optreden van storende invloeden, zijn niet steeds van de gewenste typen A en C. Een bijzonder ondoelmatig type is dat van de inflatie, zoals wij dat in hoofdstuk 3 hebben leren kennen. Doch ook de gewone conjunctuurbeweging was, vooral tussen 1919 en 1939, geenszins zeer doelmatig. In het bijzonder de sterke conjunctuurinzinking na 1929, die, zoals wij zagen, door de beursspeculatie zo intensief is geweest, heeft geenszins een aanpassing aan de evenwichtsstand langs een korte weg gebracht. Voorts is het de vraag of niet de bewegingen die door de devaluatie van het pond zijn ontketend, betrekkelijk labiel van karakter zijn geweest.

Indien dus door een goed gekozen economische politiek de conjunctuurbeweging kan worden vermeden, zonder de productiviteit van het economisch leven te veel te schaden, zal het aanbeveling verdienen ook in dat opzicht af te wijken van het vrije economische

[1] Vgl. J. Tinbergen, Economische Bewegingsleer, Amsterdam 1943, hfdst. 13.

stelsel. Zoals wij in hoofdstuk 14 zullen uiteenzetten, menen wij dat een zodanige conjunctuurpolitiek inderdaad mogelijk is.

§ 7. *Afzonderlijke bedrijfstakken; het evenwichtspeil*

Kan naar onze mening aldus de werking van het vrije economische stelsel verbeterd worden door een aantal „correcties" van algemene aard, daarnaast kan er, voor *afzonderlijke bedrijfstakken*, aanleiding zijn om speciale correcties toe te passen, die verder gaan in de richting van wat men veelal „ordening" noemt. Ook hier kunnen de correcties bedoeld zijn zowel om het *evenwichtspeil* van de productie te beïnvloeden als om het *bewegingsbeeld* er van te verbeteren.

Voorbeelden van het eerstgenoemde doel der correcties doen zich in het bijzonder voor, wanneer de algemene efficiëntie van de bedrijfstak ongunstig wordt beïnvloed door een te *traditionele bedrijfsvoering* en wanneer er een te grote versnippering bestaat. Een te traditionele bedrijfsvoering kan daar worden verwacht, waar de gemiddelde ontwikkeling der bedrijfsleiders onvoldoende is; dit verschijnsel zal zich al gauw kunnen voordoen wanneer het kleinbedrijf overheersend is, dus in de landbouw, het bouwbedrijf, de kleinhandel, het vervoer langs de weg en van de binnenvaart. Verbetering van de bedrijfsvoering kan in theorie hier wel door propaganda worden bereikt; zelfs in de practijk: getuige de veranderingen in de landbouw tussen 1880 en 1900. Het proces kan echter meestal aanzienlijk verhaast worden door het uitvaardigen van voorschriften door een centrale instantie, waarvoor de een of andere vorm van bedrijfsorganisatie vooral in aanmerking komt.

Een traditionele bedrijfsvoering kan echter ook wel voorkomen in bepaalde takken van grootbedrijf, met name wanneer een irrationeel conservatisme zich verzet tegen bepaalde moderne vormen van samenwerking, zonder daarvoor economische motieven te kunnen aanvoeren. De geschiedenis van de Nederlandse katoenindustrie, waar men tenslotte de weg naar een doelmatige samenwerking heeft weten te vinden, is er een voorbeeld van.

Een ander voorbeeld van omstandigheden die, voor een bepaalde bedrijfstak, tot de noodzakelijkheid van aaneensluiting kunnen voeren, is dat van een tak waarin door *overcapaciteit* een zo sterke concurrentie heerst, dat de verkoopsprijs beneden de kostprijs ligt.

Dit geval zal zich in sterke mate voordoen, wanneer de tak in kwestie is gekenmerkt door *hoge vaste kosten.* De prijs zal de neiging hebben te dalen tot de proportionele kosten per eenheid product, waarbij voor de vaste kosten geen vergoeding wordt verkregen. Uit *sociale* overwegingen zal het dan aanbeveling verdienen in te grijpen, zij het dat dit ook op andere wijze mogelijk is dan door de vorming van een bedrijfsorganisatie.

§ 8. *Afzonderlijke bedrijfstakken; het bewegingsbeeld*

Bij afzonderlijke bedrijfstakken kunnen zich voorts omstandigheden voordoen die het *bewegingsbeeld* der activiteit zeer ondoelmatig doen zijn en wel zeer sterke fluctuaties doen ontstaan, hetzij in de productie, hetzij in de prijzen. In een aantal dezer gevallen is het zeer gewenst, dat van het vrije economische stelsel wordt afgeweken.

Van bijzonder belang zijn daarbij de gevallen waarin het productieproces een *lange tijd* in beslag neemt. Een klassiek voorbeeld, zij het niet van belang voor ons land, is dat van de koffiecultuur. In deze bedrijfstak hebben perioden van zeer hoge prijzen afgewisseld met perioden van zeer lage. Wanneer de prijzen zeer hoog waren, noodde dit tot uitbreiding van de aanplant van koffiestruiken. Deze dragen echter eerst na ongeveer zeven jaar voor het eerst vrucht, zodat de schaarste die de aanleiding tot de hoge prijzen was, nog lange tijd niet verholpen kon worden. Omdat voorts de nieuwe producten pas na zeven jaar aan de markt begonnen te komen, waren onaangename verrassingen mogelijk: het kon achteraf blijken, dat men met de aanplant te ver was gegaan; inderdaad bleek dat herhaaldelijk en volgden er dan vele jaren van zeer lage prijzen. De koffiemarkt is daardoor steeds een markt van extremen geweest.

In principe is het mogelijk om een dergelijk bewegingsbeeld te verbeteren door betrekkelijk eenvoudige maatregelen. Dit is geprobeerd bij de zgn. „*valorisaties*", waarbij een deel van de aanwezige voorraden wordt opgekocht („uit de markt genomen"), om later weer te worden verkocht. Daardoor wordt op zo'n ogenblik de prijs gesteund, bij de verkoop daarna gedrukt. Men moet dus opkopen, wanneer de prijs onder de normale stand verkeert en verkopen, wanneer hij er boven dreigt te komen. Als de normale stand dient daarbij een prijs te worden gekozen die zo is dat er, over een

langere periode gezien, evenveel aan de markt onttrokken moet worden als er later weer aan toegevoegd kan worden. Die prijs zal overeenstemmen met de grenskosten van de normale productie, d.i. de productie waarvoor, tegen die prijs, blijvend afzet bestaat. Wanneer de markt in de loop der jaren expandeert, terwijl de productiekosten gelijk blijven, kan het zijn dat de prijs een stijgende tendentie kan vertonen; wanneer de vraag minder wordt, dat hij een dalende richting moet hebben.

De verschillende valorisaties die er in de loop der laatste decennia op de koffiemarkt zijn uitgevoerd, zijn niet geslaagd, d.w.z. men is er niet gemakkelijk in geslaagd om de eenmaal uit de markt genomen voorraden weer te spuien. Men heeft hieruit de conclusie getrokken, dat deze oppervlakkige ordening, ordening van de handel alleen, niet voldoende is, en een ordening van de productie, een directe regeling daarvan, nodig is. *Geheel juist is deze conclusie niet.* In de eerste plaats is het de invloed van de algemene conjunctuur — dus van de vraagzijde — geweest, die hier storend heeft gewerkt. *Zou men in de toekomst een juiste conjunctuurpolitiek weten te voeren, dan zou deze complicatie zich niet meer voordoen.* Daarnaast hebben storend gewerkt enige zeer hoge oogsten die aan bijzonder goed weer zijn toe te schrijven geweest. Dit is een incidentele factor die ook door productieregeling niet te voorkomen is.

Zowel een onverwacht ongunstige vraag als een onverwacht hoge oogst leiden tot grotere voorraden, echter slechts tijdelijk, want de conjunctuur zal ook wel weer eens gunstiger, de oogst ook wel eens extra klein worden.

Directe beperking van de productie in een dergelijke situatie heeft ongetwijfeld het voordeel dat men de voorraden kleiner kan houden: men kan het jaar na een dergelijke ongunstige wending van de markt de productie kleiner doen zijn dan zonder zo'n regeling; daartegenover staat, dat men een veel omvangrijker apparaat zal nodig hebben en bij het intreden van een eventuele periode van schaarste nadien niet over zo grote reservevoorraden beschikken als zonder de productiebeperking het geval zou zijn geweest. Wij menen daarom, dat een directe regeling van de productie niet beslist noodzakelijk is, in het bijzonder wanneer men een goede algemene conjunctuurpolitiek zou voeren. Zij heeft echter het voordeel van een snellere aanpassing aan veranderde omstandigheden te

kunnen brengen. Zij zou onontkoombaar zijn, wanneer men als doel van de ordening zou willen stellen het behalen — gemiddeld over langere perioden — van een prijs, gelegen boven de grenskosten van de gemiddeld verkoopbare productie; wanneer, met andere woorden, men een min of meer monopolistische prijs zou willen vestigen. Dat is echter als doelstelling in het algemeen verwerpelijk en slechts te verdedigen, wanneer door overcapaciteit in de productietak de concurrentieprijs beneden de grenskosten gelegen is.

Hetgeen hier werd betoogd voor de koffiemarkt geldt voor alle markten van goederen met een langdurig productieproces. Op deze markten dreigen steeds sterke afwijkingen tussen werkelijke prijs en op den duur wenselijke prijs, wanneer men het vrije economische stelsel aan zijn lot zou overlaten. Een beïnvloeding door een doelmatige aan- en verkooppolitiek van voorraden is hier als minimum noodzakelijk. Wil men een grotere zekerheid om snel te kunnen ingrijpen, dan is directe regeling van de productie de oplossing.

Het voorbeeld dat wij hierboven als uitgangspunt kozen, had betrekking op een agrarisch product. Andere voorbeelden uit dezelfde sfeer — en voor ons land van meer belang dan de koffiecultuur — zijn de rubbercultuur en verder de veeteelt. Bij de rubbercultuur duurt het productieproces ook ongeveer zeven jaar; bij de varkensteelt ongeveer anderhalf jaar, bij de rundveeteelt zijn het zeer uiteenlopende tijden, alnaarmate de vlees- of de melkproductie doel is. In het verleden heeft men bij deze bedrijfsstakken ook hevige schommelingen in de prijzen beleefd, die op een soortgelijke wijze als besproken werd, zullen kunnen worden aangepakt. Bij een goede algemene conjunctuurpolitiek zal men er wellicht met valorisaties kunnen komen, terwijl anders directe regeling der productie gewenst is.

Er zijn echter ook niet-agrarische bedrijfstakken waarin een lange duur van het productieproces voorkomt, b.v. de woningbouw en de scheepsbouw. De mogelijkheid tot sterke fluctuaties is ook hier aanwezig. Weliswaar zullen deze bij een goede algemene conjunctuurpolitiek zeer waarschijnlijk aan intensiteit inboeten, doch geheel zeker is dit niet. Zo is de activiteit in de woningbouw in de Verenigde Staten gedurende meer dan een eeuw onderhevig geweest aan zeer intensieve schommelingen, die met de algemene conjunctuur slechts weinig uitstaande hadden. „Valorisaties" zou-

den hier minder zin hebben. In de eerste plaats is het „uit de markt nemen" van huizen een wat wonderlijke manipulatie; het verlies van de door die huizen tc leveren „woondiensten ', wanneer ze met opzet zouden leegstaan, is een ernstig bezwaar. Hetzelfde geldt voor schepen. Daarom kan hier een *directe regeling van de productie* van meer nut zijn. Deze behoeft geen regel te zijn: men kan zich aanvankelijk beperken tot een waarneming van de toestand, en tot ingrijpen overgaan, wanneer deze zich onbevredigend dreigt te gaan ontwikkelen.

Een „meer oppervlakkige" beïnvloeding van de productie door manipulatie der voorraden, als in het bovenstaande verdedigd, is niet meer voldoende, wanneer de *omvang van de productie onvoldoende reageert op de stand van de prijzen*, of in de taal der economie, wanneer de elasticiteit van het aanbod zeer gering is. Voor industriële producten is dit in het algemeen niet het geval; doch in de akkerbouw doet zich dit verschijnsel herhaaldelijk voor. Voor afzonderlijke producten is dit, zolang de toestand van de landbouw als geheel bevredigend is, niet zo: de verdeling van het bebouwd oppervlak over de verschillende akkerbouwproducten b.v. reageert dan vrij gevoelig op de prijsverhoudingen. Dit geldt echter minder voor het geval de algemene toestand slecht is; ook geldt het niet voor alle producten tezamen. In de crisis na 1929 heeft men kunnen waarnemen, dat ook de sterke prijsdalingen niet tot een inkrimping van de productie leidden, omdat er geen andere producten waren die men wel met voordeel kon verbouwen. Evenzo kan men constateren dat het bebouwd oppervlak van de wereld als geheel, voor alle producten tezamen, zich slechts zeer geleidelijk ontwikkelt, ook wanneer hevige veranderingen in het algemeen prijsniveau der landbouwproducten een aanpassing aan een ander niveau nodig zouden maken.

Uit het bovenstaande volgt, dat in tijden van algemene depressie in het landbouwbedrijf regeling van de prijzen alleen niet voldoende is om aanpassing van de productie aan de vraag te verkrijgen. Deze aanpassing kan nu op twee andere manieren worden geprobeerd: men kan de vraag aan het aanbod, of men kan het aanbod aan de vraag aanpassen. Het eerste veronderstelt beïnvloeding of regeling van de vraag, het laatste regeling van de productie. Wanneer, b.v. door een conjunctuurinzinking, de vraag zich op een

abnormaal laag peil bevindt, is er aanleiding om het eerste te prefereren. Men zal dan door stimulerende maatregelen het inkomen zodanig kunnen doen toenemen, dat de vraag weer een meer normaal niveau bereikt. Dit geldt weliswaar alleen, wanneer de vraag van het inkomen in voldoende mate afhankelijk is, doch als zulks niet het geval is — zoals b.v. bij tarwe — is er ook weinig aanleiding om te veronderstellen dat de vraag abnormaal laag is. Mocht de gevraagde hoeveelheid extra laag zijn om een andere reden of mocht de aangeboden hoeveelheid voor langere tijd abnormaal hoog zijn — b.v. als gevolg van een technische verbetering — dan staat geen andere weg open dan een directe regeling van de productie.

In het voorgaande is al gebleken, dat behalve de lange duur van het productieproces ook andere oorzaken van betrekkelijk snelle schommelingen in de productie en de prijzen kunnen werken. Wij noemden nl. reeds de schommelingen in de algemene conjunctuur. Daarnaast kan voor akkerbouw- en visserijproducten nog gewezen worden op wisselingen in de opbrengsten als gevolg van klimatologische factoren. Deze fluctuaties vereisen minder bijzondere zorg dan die welke uit de lange duur van het productieproces voortspruiten. De conjunctuurpolitiek kan de eerstgenoemde oorzaken grotendeels wegnemen, terwijl de termijnhandel reeds in het verleden er in slaagde om de oogstschommelingen in hun uitwerking te beperken. Dit laatste kan nog wel iets verder geschieden, doch het gaat hier om vraagstukken van een minder kaliber.

§ 9. *Samenvatting*

In dit hoofdstuk hebben wij de vraag trachten te beantwoorden, in hoeverre het vrije economische stelsel als doelmatig moet worden beschouwd voor de organisatie der behoeftenvoorziening onzer samenleving en in hoeverre het o.i. geamendeerd dient te worden. Wij kwamen daarbij tot de slotsom, dat handhaving van het particulier bezit van productiemiddelen en van een zekere vrijheid in de beschikking daarover aanbeveling verdient. Het invoeren van een algemene gedetailleerde regeling der productie „van bovenaf" schijnt ons niet aanbevelenswaardig. Bepaalde algemene vormen van interventie der overheid zijn daarentegen wel gewenst, zowel t.a.v. de inkomensverdeling als t.a.v. de conjunctuurpolitiek. Boven-

dien is het bestaan van bedrijfsorganisaties voor de regeling van een aantal technische, commerciële en sociale kwesties nuttig. Voor een aantal bedrijfstakken is een straffer ingrijpen nodig; zo zijn in bedrijfstakken met traditionele en niet-efficiënte productiemethoden voorschriften van hogerhand wel gemotiveerd, terwijl een directe regeling der productie door het georganiseerde bedrijfsleven of door de overheid nodig is, wanneer er overcapaciteit bestaat in een bepaalde tak. Ter voorkoming van te grote schommelingen in agrarische bedrijfstakken met een lange productieduur is voorraadmanipulatie nodig, met het doel om door een stabielere prijs te komen tot een stabielere productie; wanneer de productie echter niet voldoende reageert op de prijs is directe regeling ook hier niet te vermijden. In niet-agrarische bedrijfstakken met een lange productieduur, zal, voorzover de algemene conjunctuurpolitiek niet reeds voldoende hulp biedt, in noodgevallen regeling der productie eveneens gewenst zijn.